

Ongeoorloofde pressiemiddelen tijdens ondervraging in extreme situaties

Moraliteit, effectiviteit en efficiëntie

In veel landen, waaronder ook westerse, worden pressiemiddelen gebruikt bij ondervragingen van gevangenen. Sinds de aanslagen op 11 september 2001 in de Verenigde Staten en de ‘War on Terror’ is de discussie over het toepassen van pressiemiddelen weer actueel. Ernstige schendingen van mensenrechten door Amerikaanse militairen op Guantanamo Bay kwamen aan het licht. Wat zijn de morele argumenten om ongeoorloofde pressiemiddelen toe te staan dan wel te verbieden? Welke juridische kaders zijn er? En wat de levert de inzet van harde ondervragingsmethoden eigenlijk op? Rechtvaardigen de resultaten het schenden van mensenrechten en morele principes?

*G. Dimitriu – kapitein der infanterie**

Sinds de aanslagen op 11 september 2001 in de Verenigde Staten en de daaropvolgende *War on Terror* is de discussie over het toepassen van pressiemiddelen bij ondervragingen actueler dan ooit. Uit recente onthullingen van de omstreden praktijken en de storm van protesten blijkt dat dit debat voorlopig nog niet ten einde is. *Amnesty International* maakte bekend dat er in 2007 in 81 landen, waaronder veel westerse, sprake was van mishandeling en foltering van gevangenen.¹ Tijdens een persconferentie van de Verenigde Naties op 24 oktober 2008 concludeerde men dat foltering nog steeds een wijdverbreid fenomeen is.²

Nu Barack Obama president is hopen veel mensenrechtenorganisaties op verbetering. Tijdens zijn campagne uitte hij kritiek op het counterterrorismeprogramma van president Bush, met

de bijhorende ondervragingstechnieken die Obama beschouwt als foltering.³ Op 22 januari, de dag van zijn inauguratie, voegde hij al daad bij woord met de ondertekening van een decreet waarin ruwe ondervragingsmethoden werden verboden. Daarnaast tekende hij het bevel tot sluiting van de detentiefaciliteit op Guantanamo Bay.⁴

Ook aan Nederland is de discussie – hoewel minder heftig – niet voorbijgegaan. Het is de vraag hoe nuttig harde ondervragingen en folterpraktijken zijn en of de publieke verontwaardiging en de politieke schade hier wel tegenop wegen. Rechtvaardigen de resultaten de schending van mensenrechten en morele principes? De paradoxale vraag doet zich immers voor dat pressiemiddelen die normaliter verboden zijn, in een aantal extreme situaties door een expliciete of impliciete overheidsbeslissing worden geautoriseerd of gedoogd – in weerwil van (inter-)nationale regels op dit punt. In dit artikel staat de vraag centraal of

* De auteur is momenteel werkzaam bij het Korps Commandotroepen. In een vorige functie bij het ISTAR-bataljon, waar ondervragen als een van de taken geldt, is hij in aanraking gekomen met dit fenomeen. De auteur bedankt Beatrice de Graaf, Eric Pouw, Auke Leen en Carla Leen voor hun kritische opmerkingen en aanvullingen.

in bepaalde extreme situaties het toepassen van ongeoorloofde pressiemiddelen – in weerwil van de (inter)nationale verbodsbepalingen – kan worden toegestaan of gedoogd.

Opbouw

Deze vraagstelling werk ik uit in verschillende paragrafen, die elk een deelaspect behandelen. Hierbij wordt uitgegaan van de hedendaagse westerse context. Aangezien termen als ondervraging, foltering en pressiemiddel op verschillende manieren kunnen worden uitgelegd, is het allereerst noodzakelijk om ze te definiëren. Daarna onderzoek ik wat de morele argumenten zijn om ongeoorloofde pressiemiddelen in extreme gevallen toe te staan dan wel te verbieden. Vervolgens wordt afgewogen welke argumenten het zwaarste wegen.

Nadat de kwestie van moraliteit is besproken, zal daarna het vraagstuk van de efficiëntie aan de orde komen. Wat levert de inzet van harde ondervragingsmethoden eigenlijk op? In de eerste plaats worden de effecten op korte termijn belicht. Is het effectief en efficiënt om pressiemiddelen toe te passen tijdens een ondervraging? Deze vraag is essentieel omdat zal blijken dat voor veel voor- en tegenstanders deze effecten, veelal overzichtelijke causale verbanden, de basis vormen voor hun argumentatie.

Daarna komen de effecten van het toepassen van ongeoorloofde pressiemiddelen op lange termijn aan de orde. Tot slot zullen deze verschillende aspecten met elkaar verbonden worden tot een definitief antwoord op de centrale vraag.

Terminologie

Ondervragen

Ondervragen is het systematisch en gestructureerd onttrekken van informatie uit gedetineerde personen. Het fenomeen bestaat al zo lang er in oorlogssituaties personen gevangen worden genomen. Sinds 2006 is vastgelegd dat tijdens militaire operaties het ondervragen van *captured persons*⁵ in het kader van de inlichtingenvergaring is voorbehouden aan de ondervragers van 103 ISTAR-bataljon.⁶ Ondervragen

JURIDISCH KADER

De toepassing van pressiemiddelen tijdens ondervraging is onderwerp van verschillende internationale verdragen en resoluties. Tijdens zowel internationale als niet-internationale gewapende conflictsituaties zijn de Conventies van Genève (1949)^I en het Statuut van Rome^{II} van toepassing.^{III} Het toepassen van foltertechnieken geldt als een oorlogsmisdrijf.

Naast het oorlogsrecht bieden andere internationale instrumenten bescherming tegen dergelijke praktijken. Voorbeelden hiervan zijn het Internationaal Verdrag inzake bescherming van burgerlijke en politieke rechten (IVBPR), dat gebaseerd is op de Universele Verklaring voor de Rechten van de Mens (1948), het Europees Verdrag van de Rechten voor de Mens (EVRM) en het Verdrag tegen Foltering (1984).^{IV} Deze mensenrechten gelden in alle omstandigheden en zijn door vrijwel alle westerse of Europese landen geratificeerd. Overigens wordt het verbod universeel aanvaard als deel van het internationale gewoonterecht, zowel in vredetijd als in conflictsituaties.^V

Het VN-mensenrechtencomité en het Europees Hof van de Rechten van de Mens zijn instanties die op dit gebied 'rechtspreken'.^{VI} Zij vormen zo een belangrijke bron voor de interpretatie van de verdragsbepalingen over folteren. In de meeste staten zijn praktijken als foltering ook in het nationale recht strafbaar gesteld.^{VII} In Nederland is dit bijvoorbeeld vastgelegd in de Wet Oorlogsstrafrecht (1952) en de Wet Internationale Misdrijven (WIM) in 2003.^{VIII}

-
- I De volgende conventies zijn hierbij van toepassing: 'Third Geneva Convention relative to the treatment of prisoners of war' (1949), 'Fourth Geneva Convention relative to the protection of civilian persons in time of war' (1949) en Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol 1), 8 juni 1977, allen in te zien op <http://www.icrc.org/ihl.nsf/CONVPRES?OpenView>, geraadpleegd op 17 januari 2009.
- II International Criminal Court, *Rome Statute of the International Criminal Court* (17 juli 1998) artikel 7, 8 en 55, geraadpleegd op 30 november 2008.
- III Mr. Els Dinjens, mr. Ruth Kok en mr. Dirk-Jan Laman, 'De berechting van oorlogsmisdrijven anno 2008', in: *Militaire Spectator*, nummer 3, 2008, p. 170.
- IV *Universal Declaration of Human Rights* (10 december 1948) artikel 5, <http://www.un.org/Overview/rights.html>, geraadpleegd op 20 december 2008, 'Internationaal Verdrag inzake burgerrechten en politieke rechten', www.wetten.overheid.nl, geraadpleegd op 5 februari 2009, 'Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens', www.echr.coe.int, geraadpleegd op 5 februari 2009 en United Nations, *Convention Against Torture*.
- V Ruys en Heyndrickx, 'Ondervragingstechnieken en het verbod op foltering', 136-137.
- VI *Ibid.*, 108, 114.
- VII Dinjens, E., e.a., de berechting van oorlogsmisdaden, 171.
- VIII 'Wet van 19 juni 2003, houdende de regels met betrekking tot ernstige schendingen van het internationaal humanitair recht (Wet internationale misdrijven)', www.wetten.overheid.nl, geraadpleegd op 2 januari 2009.

is in de huidige operaties geen organieke taak van de MIVD.⁷

Het doel van ondervragen is het verkrijgen van accurate en tijdige inlichtingen. Ondervragen is misschien wel de meest gecompliceerde variant van het spectrum van *Human Intelligence*,⁸ omdat de interactie tussen de actoren, ondervrager en ondervraagde, in essentie onnatuurlijk van aard is. Immers, de ondervraagde bevindt zich gewoonlijk in de positie dat hij de ondervrager informatie moet of wil ontzeggen. De ondervrager op zijn beurt is er alles aan gelegen om deze informatie toch te verkrijgen.

Pressiemiddelen

Pressie en pressiemiddelen omvatten meer dan folteren alleen. Ook het uitoefenen van druk, dwang, vernedering en belediging en het stellen van dilemma's vallen hieronder. De grenzen tussen geoorloofde pressie en ongeoorloofde pressie zijn niet altijd duidelijk: wanneer wordt geoorloofd onder druk zetten ongeoorloofde pressie of zelfs foltering? En zijn daarvoor fysieke grenzen aan te geven, zoals uitputting, pijn of verlies van bewustzijn, of ook psychologische?

Verder worden de grenzen van wat geoorloofd is ook bepaald door de religieuze en culturele achtergrond van de ondervraagde. Zo wordt het gedwongen knielen voor een kruis of het bevuilen van de koran als vernederend ervaren door een toegewijde moslim, in tegenstelling tot een gevangene zonder dezelfde uitgesproken geloofsovertuiging.⁹

Folteren

Folteren is:

*iedere handeling waardoor opzettelijk hevige pijn of hevig leed, lichamelijk of geestelijk, wordt toegebracht met zulke oogmerken als het verkrijgen van inlichtingen, bestraffing, intimidatie of dwang, wanneer zulke pijn wordt toegebracht door of met instemming van een overheidsfunctionaris.*¹⁰

Net als het recht op leven en het verbod op slavernij is dit verbod een principe dat in het

internationaal recht als *jus cogens* (dwingend recht) wordt beschouwd. Ondanks de volledigheid van de omschrijving is duidelijk dat begrippen als 'opzettelijk' en 'hevig' geen duidelijke grens aangeven van waar het uitoefenen van geoorloofde pressie overgaat in ongeoorloofde pressie.

Verhullend taalgebruik

Door verhullende termen te gebruiken als *coercive interrogation*¹¹ (Verenigde Staten) en *moderate physical pressure*¹² (Israël), wordt het toepassen van foltertechnieken verbloemd. Sinds de *War on Terror* heeft de Amerikaanse regering er alles aan gedaan om de grens van dat wat geoorloofd is op te schuiven naar een niveau dat meer ruimte biedt dan de huidige internationale wetgeving.

Al in 2002 begonnen de eerste verhalen in de media op te duiken over ernstige mensenrechtenschendingen door Amerikaanse militairen op Guantanamo Bay. President Bush en zijn regering bleven deze aantijgingen echter officieel ontkennen.¹³ Het uitlekken van de zeer controversiële zogeheten *Torture Memo's*¹⁴ leidden tot opschudding en een politiek schandaal. Zo stelt het *Office of Legal Justice* van het *US Department of Justice* dat er pas sprake is van folteren wanneer:

*blijvende verwonding van organen, langdurige psychologische schade of de dood het gevolg is van de toepassing van pressiemiddelen.*¹⁵

Verder werden praktijken als *Waterboarding*¹⁶ (dat na de onthulling door juridische experts en mensenrechtenorganisaties is geclassificeerd als foltering) en *enhanced interrogation techniques* daarin aanbevolen. Dit was aanleiding om de techniek van *Waterboarding* toe te staan. Pas aan het einde van zijn ambtstermijn is officieel toegegeven dat er daadwerkelijk is gefolterd in Guantanamo Bay. Begin 2009 verklaarde Susan Crawford, een directe medewerker van Bush, dat de zogeheten twintigste vliegtuigkaper, Mohammed A-Qahtani, op een dusdanige manier is behandeld dat er sprake was van foltering.¹⁷

FOTO COMMONS. WIKIMEDIA.ORG.

Abu Ghraib. De discussie over de morele verwerpelijkheid van strijdmethoden is vaak onderdeel van een politieke strijd

geving gebruiken sommige landen de mogelijkheid om regels te omzeilen.²¹

Nederlandse richtlijnen

In Nederland verschilt het kader dat geldt voor het ondervragen van gevangenen per operatie.²² Bij de huidige missie in Afghanistan dienen inlichtingenondervragers zich primair te houden aan de Derde Conventie van Genève en het Verdrag tegen Foltering.²³ Volgens de Derde Conventie van Genève is het uitoefenen van 'enige vorm van dwang op een krijgsgevangene om van hen inlichtingen te verkrijgen' niet toegestaan.²⁴

Militaire ondervragers dienen bij ondervraging van *captured persons* geen onderscheid te maken tussen combattanten of overige gevangenen. Allen

dienen ondervraagd te worden conform de regels van de Conventie van Genève; het toepassen van pressie is niet toegestaan. De individuele ondervrager die de regels overtreedt zal zich strafrechtelijk moeten verantwoorden.

Bij de huidige missie in Afghanistan is een *supervisor detention* aangewezen die in nauw overleg met de staf van de *Taskforce Uruzgan* en de militair jurist van de staf van *Taskforce Uruzgan* toezicht houdt op de juiste behandeling van gedetineerden.²⁵ Om te voorkomen dat de nogal abstracte tekst in de Conventie verkeerd wordt geïnterpreteerd, zijn deze vertaald naar concrete regels voor de ondervrager.

De volgende pressiemiddelen mag een ondervrager niet toepassen²⁶:

Wirwar aan verdragen

Het verbod op foltering, onmenselijke en wrede behandeling behoort tot de niet-derogeerbare rechten. Dit betekent dat zelfs in de meest moeilijke omstandigheden, zoals de strijd tegen terrorisme of de georganiseerde misdaad, geen ruimte is voor uitzonderingen.¹⁸ Wanneer een staatsorgaan zich schuldig maakt aan een schending van het verbod zal de staat steeds aansprakelijk zijn.¹⁹ De ondervrager die zich hieraan schuldig maakt moet zich individueel verantwoorden voor de rechter.

Alleen in de meest uitzonderlijke situaties is strafuitsluiting mogelijk, maar het blijft altijd aan de rechter om dit te beoordelen.²⁰ Door de wirwar aan verdragen, conventies en regel-

- uitvoeren van of het dreigen met (fysiek) geweld;
- vernederen of beledigen;
- uitoefenen van dwang. Een definitie van dwang is als volgt: ‘machtsuitoefening waardoor men iemand tot iets noodzaak of waardoor men genoodzaakt wordt’;
- de *captured person* voor een dilemma plaatsen. Daaronder wordt verstaan: ‘toestand waarin tussen twee wegen, die beide grote bezwaren opleveren, een keuze moet worden gemaakt’.

Morele dilemma's

In de internationale discussie over het toepassen van ongeoorloofde pressiemiddelen in extreme situaties spelen morele dilemma's een belangrijke rol.²⁷ Juist in conflicten waarbij staten en allianties betrokken zijn die binnen hun eigen land en systeem de menselijke waardigheid hoog in het vaandel hebben staan, is het opvallend dat ze die principes in het buitenland nogal eens naast zich neer schijnen te leggen. Bovendien zijn westerse democratieën erg gevoelig voor morele verwijten. Zeker wanneer landen een oorlog zijn begonnen met het argument dat ze democratie en recht willen brengen is het uitermate confronterend wanneer ze zelf van folterpraktijken worden beticht. Daarbij moet worden aangetekend dat elke werkelijke of vermeende overschrijding van mensenrechtenconventies door niet-westerse tegenstanders maar al te graag wordt aangegrepen om er propagandistisch voordeel mee te behalen.

Met andere woorden, de discussie over de morele verwerpelijkheid van strijdmethoden is niet altijd neutraal en ethisch geïnspireerd; ze is minstens net zo vaak onderdeel van een flankerende politieke strijd. De debatterende partijen kunnen grofweg worden verdeeld in voorstanders, veelal utilisten (redenerend vanuit de teleologische ethiek), van *justifiable torture* in extreme gevallen, en absolutisten (redenerend vanuit de plichtsethiek), die tegen elke vorm van foltering zijn.

Voorstanders

Voorstanders zetten in het dilemma rond terrorisme en folteren de twee kwaden tegen elkaar

af en kiezen voor de ‘minst kwade van kwaden’. De aanhangers van deze opinie worden aangevoerd door de Amerikaanse rechter Alan Dershowitz, die de *ticking bomb theory* in de actualiteit bracht in 2002.²⁸

De strekking van deze theorie is dat er een groot aantal slachtoffers dreigt door een geplaatst explosief. De persoon die de bom heeft gelegd, is in handen van een inlichtingendienst en alle geoorloofde ondervragingstechnieken zijn tevergeefs toegepast. In een dergelijk geval zou er sprake zijn van *justifiable circumstances* waarbij psychologische druk of zelfs foltering moet worden toegestaan. Het folteren van een terrorist om te voorkomen dat de geplande aanslag lukt of om de schade ervan te beperken, beschouwen aanhangers van deze theorie als een vorm van zelfverdediging.²⁹

In deze context wordt nogal eens populistische argument aangevoerd dat de *War on Terror* een vuile oorlog is, waarbij het doel de middelen heiligt aangezien de tegenstanders alles in het werk stellen om onschuldigen om te brengen.³⁰ Verder neigen voorstanders van ongeoorloofde pressiemiddelen ertoe om het dilemma voor te stellen als *tragic choices*: beide keuzes zijn verkeerd, maar het is onvermijdelijk dat de regeringsleider moet kiezen tussen beide kwaden.³¹

Tegenstanders

Tegenstanders geloven, voornamelijk op deontologische (principiële) gronden, in een onvoorwaardelijke ban op foltering, ongeacht de catastrofe die met behulp van ongeoorloofde pressiemiddelen mogelijk zou kunnen worden afgewend. *Fiat justitia et pereat mundus* (het recht moet zijn loop hebben, al vergaat de wereld erbij).

Folteren is in hun ogen altijd verkeerd, ongeacht de omstandigheden. Folteren schendt de integriteit van het menselijk lichaam.³² De dwang en druk die uitgaan van ongeoorloofde pressiemiddelen druisen in tegen fundamentele normen en waarden. Folteren levert bovendien schade op, zowel voor degene die gefolterd wordt als voor degene die het toepast.³³

Daarnaast stellen tegenstanders dat het nu eenmaal het lot is van een democratie dat ze niet alles in het werk kan stellen om de democratie te handhaven. Westerse democratieën, die individuele vrijheid en handhaving van het recht propageren, worden beperkt door het feit dat niet alle praktijken die een tegenstander bezigt voor hen eveneens toelaatbaar zijn.³⁴ Vrijheid van meningsuiting kan een democratie ondermijnen, maar is desalniettemin grondwettelijk vastgelegd.

FOTO WWW.FLEKER.COM

Volgens tegenstanders is folteren altijd verkeerd, ongeacht de omstandigheden

Zo staat volgens het internationaal recht ook de integriteit van het individuele lichaam en de geest boven harde ondervragingstechnieken, ongeacht de gevolgen daarvan voor de staat.³⁵ Senator Patrick Leahy verwoordde dit in een toespraak in 2003 als volgt:

*Als we onze burgerlijke vrijheden die ons onderscheiden van de terrorist niet beschermen, hebben de terroristen eveneens gewonnen.*³⁶

Onwaarschijnlijke hypothese

De *ticking bomb theory* is uiteindelijk weerlegd door ervaringsdeskundigen en theoretici.³⁷ Het is theoretisch mogelijk dat een ondervrager

wordt geconfronteerd met een gevangene van wie hij zeker weet dat hij de gezochte informatie heeft. Uit empirisch onderzoek is echter gebleken dat deze situatie alleen in theorie benaderd kan worden aangezien een dergelijke situatie in werkelijkheid nooit zal plaatsvinden. Aanhangers van de *ticking bomb theory* zoeken naar de rechtvaardiging voor het toepassen van ongeoorloofde pressiemiddelen op basis van een hoogst onwaarschijnlijke hypothese.³⁸

Ontwijken van de morele discussie

Een kleine groep mensen probeert de ethische kwestie te ontwijken door folteren te verwerpen maar bepaalde vormen van dwang in extreme gevallen toe te staan. Ze refereren hierbij aan het toepassen van ongeoorloofde pressiemiddelen die niet direct worden geassocieerd met folteren maar die verder gaan dan het geoorloofd toepassen van druk.

In de discussie wordt het gebruik van ongeoorloofde pressiemiddelen veelal *torture lite*,³⁹ *coercive interrogation* of *aggressive persuasion* genoemd. In dit geval wordt het gebruik van non-letale pressiemiddelen bedoeld, zoals psychologische pressie door bedreiging of het creëren van angst. Andere beproefde non-letale technieken zijn slaapdeprivatie of het systeem van *self-inflicting pain* en *sensory disorientation*, dat de CIA heeft ontwikkeld.⁴⁰ Deze technieken zijn beschreven in het ondervragingshandboek van de CIA, het *Kubark Manual*⁴¹ (dat in 1996, na ruim 30 jaar, werd gedeclassificeerd). Ze zijn echter vooral bekend geworden na de onthulling dat ze werden toegepast op de gevangenen in Guantanamo Bay.

Voorstanders van deze pressiemiddelen gaan voorbij aan het feit dat de psychologische gevolgen van dergelijke praktijken niet substantieel anders zijn dan die van fysieke foltering.⁴² Uit onderzoek van de *American Medical Association* blijkt dat de ontwikkeling van een posttraumatisch stressyndroom bij personen die blootgesteld waren aan non-letale foltering, zoals bedreiging, vernedering, isolatie, *self inflicting pain* en deprivatie van basisbehoeften, overeenkwam met die van personen die waren blootgesteld aan fysieke foltering.

Professor Alfred McCoy stelde zelfs dat de gevolgen van psychologische pressiemiddelen veel destructiever zijn en diepere littekens veroorzaken dan fysieke pressiemiddelen.⁴³

Argumenten gewogen

Gezien de aard van de huidige veelal ideologisch geïnspireerde conflictsituaties en de normen en waarden die de westerse cultuur in de loop van de twintigste eeuw heeft ontwikkeld, blijft de morele discussie een belangrijke rol spelen. Voorstanders van het gebruik van ongeoorloofde pressiemiddelen of zelfs foltering beschouwen het als een noodzakelijk kwaad

dat de westerse waarden in sommige situaties naar het niveau van onze tegenstander moeten worden gedevalueerd; het is immers een vuile oorlog.

Tegenstanders beseffen dat dit uiteindelijk niet zal leiden tot de overwinning. Generaal Petraeus formuleerde het in 2007 als volgt:

*Our values and the laws governing warfare teach us to respect human dignity, maintain our integrity and do what is right. Adherence to our values distinguishes us from our enemy.*⁴⁴

FOTO: LESTERMAN

Juist in de huidige conflictsituaties wegen de tegenargumenten zwaarder dan de argumenten van de voorstanders. Augustinus van Hippo vroeg zich eens af: *Remota iustitia quid sunt regna nisi magna latrocinia?* (Wanneer de gerechtigheid opzij geschoven is, wat zijn koninkrijken anders dan grote roversbenden?). Zo kunnen wij ons afvragen hoeveel draagvlak een staat verdient die een ideologische oorlog voert om recht en democratie te brengen terwijl die zelf de meest fundamentele waarden daarvan schendt. In de huidige conflicten waarbij normen en waarden een belangrijke rol spelen, is het noodzakelijk dat de politiek deze zelf eenduidig handhaaft en naar buiten uitdraagt. Landen die foltering trachten te rechtvaardigen geven hun democratische waarden op.

Volgens president Bush is de *War on Terror* een oorlog tussen ideologieën, waarbij de westerse normen, waarden en vrijheden tegenover de ideologie van verdrukking en geweld staan.⁴⁵ In dat geval is het elke keer een knieval als aan de verleiding wordt toegegeven om van dezelfde afkeurenswaardige technieken gebruik te maken als terroristen. Elke toepassing van ongeoorloofde pressiemiddelen om een vermeend terrorist te ondervragen, kan niet anders dan als een moreel verlies worden beschouwd.

Effecten op korte termijn

Tegenover de kwestie van de ethiek van ondervragingsmethoden staat de opbrengst ervan. Of politici en militairen zich nu wel of niet

Demonstratie tegen folteren, Berkely

inlaten met een debat over moraliteit van pressiemiddelen, ze moeten in ieder geval iets positiefs over de resultaten kunnen zeggen. De politieke schade zou anders al bij voorbaat niet opwegen tegen de baten ervan.

Het belangrijkste effect op korte termijn is de gegenereerde informatie. Die informatie kan – via adequate analyse en verwerking – bijvoorbeeld een mogelijke aanslag helpen voorkomen. De vraag is of het inderdaad effectief en efficiënt is om ongeoorloofde pressiemiddelen toe te passen tijdens een ondervraging.

Nederlandse ervaringen met pressiemiddelen

In Nederland is tijdens oefeningen ervaring opgedaan met het toepassen van ongeoorloofde pressiemiddelen tijdens ondervraging. Tot medio 2006 organiseerde het 101 Militaire Inlichtingenpeloton, dat later opging in het ISTAR-bataljon, voor speciale eenheden als het Korps Commandotroepen oefeningen in het weerstand bieden tegen ondervraging.

Geheel volgens de richtlijnen werd er op beperkte schaal gebruik gemaakt van pressiemiddelen zoals temperatuurswisselingen, slaapdeprivatie en *sensory desorientation*. Daarnaast werd gebruik gemaakt van dreiging en het stellen van dilemma's. Het toepassen van fysiek geweld was absoluut verboden; een ondervrager moest zelfs alle onnodige aanrakingen met de oefengevangene zien te voorkomen.

Voor de aanvang van de ondervragingsoefening werd de 'gevangene' duidelijk meegedeeld dat het slechts om een oefening ging. De ondervragingen waarin pressiemiddelen werden toegepast waren overwegend succesvol, maar leidden meestal tot wat losse basisinformatie. Kwalitatief hoogwaardige inlichtingen werden gegenereerd uit gevangenen die door de ratio en de logica van de ondervrager waren overgehaald.

Een beproefde tactiek hiervoor is het opbouwen van een verstandhouding met de gevangene en hem te laten denken dat de ondervragers al op de hoogte zijn van alle informatie. Hierdoor verliest de gevangene zijn geloof in het nut

FOTO WAREMANNANTS, MUSEUM, SAIGON (VIETNAM)

'Waterboarding' door 1-st Air Cavalry van het Amerikaanse leger (1968)

van weerstand bieden.⁴⁶ Deze tactiek is in de Tweede Wereldoorlog tot kunst verheven door de Duitse ondervrager van de Luftwaffe Joachim Scharff⁴⁷ († 1987), die binnen de ondervraagwereld geldt als een fenomeen.

Nederlandse ervaringen tijdens operaties

Voor het ondervragen van gevangenen tijdens de missie *Stabilisation Force Iraq* (SFIR) in Irak van 2003 tot 2005 bestond geen bevoegdheid.⁴⁸ Desondanks voerde personeel van de Militaire Inlichtingen- en Veiligheidsdienst (MIVD) in die periode enkele ondervragingen uit. De incidenten die toen plaatsvonden, waren plotseling nationaal nieuws in 2006.⁴⁹

Na onderzoek bleek dat tijdens deze ondervragingen niet is gefolterd. De commissie van toezicht betreffende de inlichtingen- en veiligheidsdiensten stelde wel dat de gebruikte methoden als onjuist moesten worden bestempeld.⁵⁰ Overigens waren de misstanden voornamelijk te wijten aan gebrek aan ervaring; de ondervragers waren immers niet opgeleid in het ondervragen van gedetineerden tijdens hun missiegerichte opleiding.⁵¹ Achteraf is gebleken dat deze ondervragingen niet veel relevante informatie heeft opgeleverd.

Ondervragingsopleiding

In 2006 besloot men voor de inzet van Nederlandse troepen in Uruzgan om een operationele ondervragingsopleiding te organiseren. Dit werd geïnitieerd en uitgevoerd door het Defensie Inlichtingen en Veiligheidsinstituut (DIVI); de ondervragers waren werkzaam bij het ISTAR-bataljon. Zeker tijdens de eerste operationele ondervragingsopleiding was er veel discussie over 'wat nu wel en wat nu niet mocht'.

Verskillende defensiejuristen ondersteunden de opleiding. Daarbij werd benadrukt dat het niet mogelijk is om in alle concrete gevallen aan te geven of er sprake is van foltering, onmenselijke of vernederende behandeling of 'gewoon' ruwe behandeling. Factoren die bij de beoordeling een rol spelen zijn de technieken en tactieken, methoden en middelen waarvan men bij de ondervraging gebruik zou willen maken, de combinatie hiervan, de duur, de intensiteit en de omstandigheden. Daarbij moeten enkele factoren die de ondervraagde betreffen worden meegenomen, zoals diens persoonlijkheid, leeftijd, geslacht, conditie, religieuze achtergrond, enzovoort.

Als stelregel geldt dat iedere ondervraging uniek is en dat een beroep wordt gedaan op het beoordelingsvermogen van het ondervragings-team (in de voorbereiding) en de ondervrager (in de uitvoering). De jurist speelt hierbij een belangrijke waarborg, door erop toe te zien dat de grenzen van het toelaatbare niet overschreden worden.

Sinds de eerste rotatie van Task Force Uruzgan op 1 augustus 2006 worden ondervragers van het ISTAR-bataljon ingezet in het missiegebied en zijn ze geconfronteerd met honderden gevangenen en daaruit voortvloeiende ondervragingen. Op basis van de ervaringen lijkt het dat de ondervragingen (ondanks de kwaliteit van de ondervragers) slechts sporadisch tot relevante informatie hebben geleid.

Zoals hen was geleerd tijdens hun opleiding, pasten de ondervragers geen pressiemiddelen toe.

Hoewel het achteraf speculeren is, gaat een aantal Nederlandse ondervragingsspecialisten

binnen Defensie ervan uit dat het uitvoeren van psychologische druk, zoals dreiging of lichte dwang, vermoedelijk tot meer resultaat had geleid. Of dit tot minder slachtoffers aan Nederlandse zijde had geleid, is onmogelijk te zeggen.

Niet alle landen volgen het Nederlandse voorbeeld. Amerikaanse militairen die in Afghanistan opereren, gebruiken soms ongeoorloofde pressiemiddelen om *captured persons* te overtuigen medewerking te verlenen. Dit is niet zonder succes. Tijdens een *tactical questioning*⁵² te velde worden niet zozeer strategische inlichtingen ingewonnen maar krijgen de ondervragers wel veel *actionable* informatie boven tafel; informatie die van grote waarde is voor het lopende gevecht.⁵³ Zeker wanneer een gevangene onomstotelijk kan worden gelieerd aan een strijdende partij (omdat hij bijvoorbeeld werd opgepakt met een wapen of een bom) kan met het uitvoeren van druk resultaat worden geboekt.

Effectiviteit en efficiëntie

Het toepassen van ongeoorloofde pressiemiddelen lijkt een efficiënt middel te zijn wanneer andere technieken geen soelaas bieden en wanneer er sprake is van tijdsdruk. Immers, wanneer een *captured person* weigert mee te werken is het zeer moeilijk of onmogelijk om met rechtmatige technieken de gevangene zover te krijgen toch te praten. Echter, er lijken voldoende ongeoorloofde pressiemiddelen te bestaan die het de gevangene een stuk moeilijker maken om weerstand te blijven bieden.

Herhaaldelijk wordt gesteld⁵⁴ dat het toepassen van ongeoorloofde pressiemiddelen niet effectief is, aangezien een gevangene die onder zware druk staat of gefolterd wordt, alles zal vertellen om daar een einde aan te maken. De gevangene zal niet de waarheid vertellen maar simpelweg dat waarvan hij denkt dat de ondervrager het wil horen. De gevangene zal willen *pleasen* en in die hoedanigheid onjuiste informatie geven. Dit is slechts ten dele waar. Uit ervaringen blijkt dat het toepassen van

pressiemiddelen wel degelijk aanzet tot het vertellen van de waarheid.⁵⁵

Wanneer een oncoöperatieve gevangene bepaalde informatie heeft en onder druk wordt gezet is de kans groot dat hij de waarheid zal vertellen in plaats van leugens.⁵⁶ Bij dit fenomeen schuilt het gevaar niet zozeer in de ondervraagde die iets weet en dit achter wil houden maar wel in het toepassen van pressiemiddelen op de gevangene die juist iets niet weet en dus geen antwoord kan geven. Het toepassen van pressiemiddelen op onwetende en onschuldige gevangenen levert misleidende informatie op.

Dit ondervond bijvoorbeeld de Amerikaanse kolonel John West. In 2003 diende hij als commandant van het 20ste Veldartillerie regiment in de omgeving van Tikrit toen hij in augustus geconfronteerd werd met de melding dat een Iraakse politiemann betrokken zou zijn bij een plan om zijn eenheid aan te vallen.⁵⁷ Kolonel West liet de Irakees gevangennemen en toen

ondervragingen op niets dreigden uit te lopen, nam hij het heft zelf in handen.

Hij dreigde de geblinddoekte Irakees dood te schieten en schoot een aantal patronen af vlak naast het hoofd van de gevangene. Dit leek het gewenste effect te hebben want hierna legde de gevangene een volledige bekentenis af over een op handen zijnde aanslag.

Bewijzen voor een aanslag zijn overigens nooit gevonden. Wel heeft de betrokken Irakees later in een interview laten weten dat hij niets wist en daarom 'zomaar wat vertelde omdat hij dacht dat hij zou sterven als hij niet zou spreken'.⁵⁸

Uit ervaringen is gebleken dat het toepassen van ongeoorloofde pressiemiddelen in sommige gevallen kan leiden tot een effectievere en efficiëntere ondervraging. Het uitvoeren van een *tactical questioning* op het tactisch niveau levert soms bruikbare gevechtinformatie op. In die zin lijkt het toestaan van ongeoorloofde pressiemiddelen in extreme situaties erg aantrekkelijk.

FOTO US ARMY, R. SHAW, JR.

'Het toepassen van pressiemiddelen zet wel degelijk aan tot het vertellen van de waarheid'. Irak, 2005

Dubieuze informatie

De informatie die wordt verkregen van gevangenen die onder druk een verklaring hebben afgelegd, is echter dubieus. Zeker wanneer het doel van de ondervraging niet is gericht op concrete gevechtinformatie maar op informatie die minder gemakkelijk is te verifiëren. Wanneer bijvoorbeeld tijdens harde ondervragingen onderwerpen als moreel, leiderschap, organisatiestructuur en toekomstige intenties worden besproken, kan de juistheid van de informatie in twijfel worden getrokken. Het is immers meestal niet mogelijk om voorafgaand aan een ondervraging te beoordelen welke informatie de gevangene wel en niet heeft.

Wanneer de gevangene met ongeoorloofde pressiemiddelen wordt gedwongen om informatie te geven die hij niet heeft, zal hij mogelijk wat verzinnen wanneer de pressie hem te veel wordt. Daarnaast kan men zich afvragen of bij een kosten-batenanalyse de balans wel positief doorslaat. Hedendaags transnationalistische organisaties zoals Al Qa'ida opereren in strikt gescheiden cellen, zodat de hoeveelheid informatie waarover een gevangene genomen persoon beschikt beperkt is.

Denken in effecten op korte termijn is letterlijk en figuurlijk kortzichtig

Voorafstanders van de *ticking bomb theory* richten zich op de direct zichtbare gevolgen. Maar deze effecten hebben weinig tot geen effecten op politiek-strategisch niveau. Daarnaast is het onmogelijk een enkele *case* op zichzelf te zien. Regels worden immers niet gemaakt voor één enkele uitzondering maar zijn generiek. Het is dan ook niet mogelijk over ongeoorloofde pressiemiddelen te oordelen zonder de lange termijneffecten te beschouwen.

Effecten op lange termijn

Beheersbaarheid en controle

In 1987 stond het Israëliëse ministerie van justitie de Israëliëse veiligheidsdienst Shin

Bet toe om pressiemiddelen toe te passen op Palestijnse terroristen als dit een op handen zijnde terroristische aanslag zou kunnen voorkomen. Dit werd omschreven als het gebruik van *moderate physical pressure* en *nonviolent psychological pressure*.⁵⁹ De procedure die was vastgelegd om het toepassen van pressiemiddelen in bijzondere en uitzonderlijke gevallen toe te staan werd al snel een standaardprocedure voor GSS-ondervragingen.⁶⁰

In totaal werd ongeveer 80 tot 90 procent van de terrorisme-verdachten blootgesteld aan ongeoorloofde pressiemiddelen. Tot 1999, toen de wetgeving werd ingetrokken onder nationale en internationale druk, zijn naar schatting duizenden Palestijnen gefolterd.⁶¹ Dit vond plaats ondanks het feit dat ondervragingspraktijken onder supervisie stonden van een ministerieel comité onder leiding van de minister-president.

Ook de Amerikaanse ondervragers die actief waren in Afghanistan na de inval in 2001 merkten dat gedurende de missie hun normen veranderden. De set aan toelaatbare technieken was aan het einde van een missie veel uitgebreider dan aan het begin.⁶² Uiteindelijk leidde dit tot foltering van honderden Afghanen in de detentiefaciliteit in Bagram.⁶³ Deze voorbeelden typeren een van de belangrijkste aspecten in de discussie van het al of niet toepassen van ongeoorloofde pressiemiddelen: normvervaging. De geschiedenis toont aan dat het op lange termijn onmogelijk is om de inzet van pressiemiddelen te beheersen en te controleren.⁶⁴

Toenemende radicalisering

Een ander effect op lange termijn is de mogelijke toename van het aantal tegenstanders en verandering van de aard van de tegenstand. De door de media breed uitgemeten misstanden zoals in Abu Ghraib en Guantanamo Bay droegen bij aan het radicaliseringproces van (potentiële) moslimextremisten.⁶⁵ De bekendmaking in 2005 dat Amerikaanse bewakers exemplaren van de koran hadden bevuild en verscheurd leidden tot massale protesten en oproer in islamitische landen over de gehele wereld.⁶⁶ Of dergelijke onthullingen nu op feiten berus-

ten of zwaar aangedikt zijn, *recruiters* maken er dankbaar gebruik van.

Het toepassen van ongeoorloofde pressiemiddelen is – zeker gezien de huidige communicatiemiddelen – een uitstekend uit te buiten propagandamiddel. Het radicaliseringproces van de *Muslim Brotherhood* vloeide voort uit de folterpraktijken die werden uitgevoerd op de leden van de groep door de Egyptische overheid. Het feit dat de Egyptische overheid folterde, sterkte de groepering in het idee dat een dergelijk regime niets anders waard is dan vernietiging en vervanging door een islamitische staat.⁶⁷

In dit verband is er nog een ander politiek-strategisch nadeel te noemen. De negatieve propaganda na onthullingen over folterpraktijken maken alle andere vormen van niet-militaire oplossingen van een conflict zeer onwaarschijnlijk. De onthulling van vernederingen van islamitische strijders maakt het welhaast onmogelijk om met hun krijgsheren nog een politieke dialoog aan te gaan. En wanneer zo'n politieke dialoog al op gang is gekomen, wordt het door dergelijke schandalen onder druk gezet.⁶⁸

Pressiemiddelen in hedendaagse conflicten

Een bekend voorbeeld van een nadelig effect van ongeoorloofde pressiemiddelen op lange termijn is de Pyrrusoverwinning van Frankrijk op de *insurgents* in Algerije. Door het massaal toepassen van foltering werd vrijwel het hele netwerk van tegenstanders opgerold. Niettemin werd de kloof tussen de Fransen en de lokale bevolking door het gebruik van de ongeoorloofde pressiemiddelen dusdanig groot dat de oorlog – hoewel de slag gewonnen was – uiteindelijk werd verloren.⁶⁹

Mediaberichten over foltering leiden bovendien tot vraagtekens binnen de eigen gelederen en hebben een negatief effect op het moreel. Daarnaast is het denkbaar dat berichten over foltering in het moederland leiden tot verlies aan draagvlak. In het ergste geval brokkelt de steun dusdanig af dat troepen worden teruggetrokken. De Somalië-affaire is hier een goed voorbeeld van.⁷⁰ Ook in Nederland leggen de media de behandeling van gevangenen onder een vergrootglas.⁷¹

De huidige asymmetrische oorlogvoering tegen irregulier optredende tegenstanders draait niet meer om het in handen krijgen van grondgebied of het breken van de militaire macht van de tegenstander. De overwinning in hedendaagse conflicten zoals de *counterinsurgency's* in Irak en Afghanistan is aan de partij die de legitimiteit krijgt en de sympathie wint van de lokale bevolking.⁷² Logischerwijs zijn media-berichten over het toepassen van ongeoorloofde pressiemiddelen enorm contraproductief.

President Bush verklaarde op 30 april 2004 dat als gevolg van de Brits-Amerikaanse interventie in Irak de folterkamers voortaan tot het verleden zouden behoren.⁷³ In het licht van de schandalen die in de jaren daarop werden onthuld een nogal schrijnende uitspraak.

Op korte termijn leidt het folteren van een gevangene misschien tot informatie die het leven van personen kan redden

Op de langere termijn echter leidt het bekend worden daarvan door radicalisering en nieuwe aanwas van strijders indirect misschien wel tot meer doden. Dit wordt op de werkvloer niet altijd onderkend, en wordt in de emotie van het gevecht of bij (dreigend) verlies van collega's nogal eens vergeten.⁷⁴ Het is daarom de verantwoordelijkheid van de beleidsmakers om duidelijke wetgeving en richtlijnen op te stellen. Anders zijn excessen onvermijdelijk.

Het lijkt in sommige gevallen aanlokkelijk om met ongeoorloofde praktijken een succesvolle afloop van een conflict te bespoedigen, maar dit is slechts schijn. De huidige *counterinsurgency* in Irak en Afghanistan is een langdurige strijd tussen coalitietroepen en de lokale overheid tegen de *insurgents*, met als inzet het vertrouwen en geloof van de lokale bevolking. Het draait hier om het winnen van de *hearts and minds* van de lokale populatie. De winst die door jarenlange inzet is behaald, kan door de mishandeling van gevangenen in Abu Ghraib en Guantanamo Bay teniet worden gedaan.

Conclusie

Zolang de mens een component blijft van gewapende conflicten zal de discussie over toelaatbare methoden van ondervraging en pressie blijven bestaan. In de westerse maatschappij is in de loop van de twintigste eeuw een cultuur ontstaan waarbij ongeoorloofde pressiemiddelen als moreel verwerpelijk worden beschouwd en formeel worden afgewezen in internationale verdragen. Desondanks vinden dergelijke praktijken nog steeds plaats en worden mensenrechten en morele principes geschonden. Dit geldt niet alleen voor de ondervragers op de werkvloer. Uit de genoemde voorbeelden blijkt dat juist op politiek niveau de morele grenzen worden opgezocht en soms zelfs doorbroken.

Er zijn situaties te bedenken dat het toepassen van ongeoorloofde pressiemiddelen leidt tot informatie die op geen andere wijze zou kunnen zijn verkregen. Deze informatie kan voor het tactische niveau van grote waarde zijn maar weegt niet op tegen de prijs die hiervoor op politiek-strategisch niveau en op de langere termijn wordt betaald.

Het toestaan van ongeoorloofde pressiemiddelen leidt in de meeste gevallen tot oncontroleerbare excessen, het verlies van draagvlak onder de eigen bevolking en toename van radicalisering onder potentiële tegenstanders. De 'winst' op de korte termijn weegt niet op tegen de schade op lange termijn. ■

Literatuur

Primaire bronnen:

Amnesty International, *Declaration on the role of health professionals in the exposure of torture and ill-treatment* (1996).

Amnesty International, *Encyclopedie van de mensenrechten: geschiedenis foltering* (http://www.amnesty.nl/encyclopedie_lemma/1344, geraadpleegd op 26 december 2008).

Amnesty International '60 Jaar Universele Verklaring van de Rechten van de Mens: regeringen moeten nu in actie komen', *Jaarboek 2008*, 28 mei 2008.

Barak, Aharon, 'Summary of the judgment concerning the interrogation methods implied by the GSS',

(www.aclu.org/torturefoia/released/fbi_4079.pdf, 6 september 1999).

B'Tselem 'The Israeli information center for Human Rights in the occupied territories', *Legislation Allowing the Use of Physical Force and Mental Coercion in Interrogations by the General Security Service* (januari 2000, <http://www.brightonpalestinecampaign.org/pdfs/Articles/Human%20Rights.pdf>, geraadpleegd op 03 januari 2009).

Bybee, Jay S., *Memorandum for Alberto R. Gonzales Counsel to the President: Standards of Conduct for Interrogation under 18 U.S.C. §§ 2340-2340A* (Washington D.C., 1 augustus 2002), http://www.humanrightsfirst.org/us_law/etn/gonzales/memos_dir/memo_20020801_JD_%20Gonz_.pdf#search=%22bybee%20memo%20pdf%22, geraadpleegd op 29 december 2008.

Bybee, Jay S., *Memorandum for Alberto R. Gonzales, Counsel to the President and William J. Haynes, II, General Counsel, Department of Defense, Office of Legal Counsel, Re: Application of Treaties and Laws to al Qaeda and Taliban Detainees* (Jan. 22, 2002) ('*Treaties and Laws Memorandum*') <http://www.torturingdemocracy.org/documents/20020122.pdf>, geraadpleegd op 9 januari 2009.

Central Intelligence Agency, *Kubark Counterintelligence Interrogation the CIA's 1963 interrogation manual* (1963, reprint 2008)

Commissie van toezicht betreffende de inlichtingen- en veiligheidsdiensten 'jaarverslag 2007 – 2008' (www.ctivd.nl/?jaarverslagen, geraadpleegd op 3 januari 2009).

'Convention Against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment' (New York, 4 februari 1985), <http://untreaty.un.org/english/treatyevent2001/pdf/07e.pdf>, geraadpleegd op 23 december 2008.

'Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens', www.echr.coe.int, geraadpleegd op 5 februari 2009

'Fourth Geneva Convention relative to the protection of civilian persons in time of war' (1949), <http://www.unhcr.ch/html/menu3/b/92.htm>, geraadpleegd op 23 december 2008.

'Guidelines for employing SERE techniques during detainee interrogations' www.torturingdemocracy.org/documents/20021210.pdf, geraadpleegd op 3 januari 2009.

Humphrey, John Peters, Rene Cassin, P.C. Chang, Charles Malik, Eleanor Roosevelt among others, *Universal Declaration of Human Rights* (10 december 1948), <http://www.un.org/Overview/rights.html>, geraadpleegd op 20 december 2008.

International Criminal Court, *Rome Statute of the*

- International Criminal Court* (17 juli 1998), http://www.icc-cpi.int/library/about/official_journal/Rome_Statute_120704-EN.pdf, geraadpleegd op 30 november 2008.
- 'Internationaal Verdrag inzake burgerrechten en politieke rechten', www.wetten.overheid.nl, geraadpleegd op 5 februari 2009.
- McCaine, John S., John W. Warner and Lindsey O. Graham, *Military Commission Act* (17 oktober 2006) Paragraaf 948a, http://frwebgate.access.gpo.gov/cgi-bin/getdoc.cgi?dbname=109_cong_public_laws&docid=f:publ366.109.pdf, geraadpleegd op 3 december 2008.
- Ministerie van Defensie, *Koninklijke Landmacht Leidraad Inlichtingen LD 5*, (Zwolle 2006).
- Nagl, John A., David H. Petraeus, James F. Amos and Sarah Sewall, *The U.S. Army/Marine Corps Counterinsurgency Field Manual*, (Chicago 2007).
- Office of the Press Secretary, 'President Bush welcomes Canadian Prime Minister to White House' (30 april 2004, <http://www.whitehouse.gov/news/releases/2004/04/20040430-2.html>, geraadpleegd op 16 januari 2009).
- Petraeus, David, 'Open letter to the soldiers, sailors, airmen, marines and coast guardsmen serving in Multi-National Force Iraq', (Open brief van Generaal D. Petraeus als militair commandant in Irak, 10 mei 2007, <http://www.centcom.mil/images/petraeusarchive/08-%2010%20may%202007%20%20gen%20petraeus%20letter%20about%20values.pdf>, geraadpleegd op 22 december 2008).
- 'Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol 1)', 8 juni 1977, <http://www.icrc.org/ihl.nsf>, geraadpleegd op 17 januari 2009.
- 'Third Geneva Convention relative to the treatment of prisoners of war' (1949), <http://www.unhcr.ch/html/menu3/b/91.htm>, geraadpleegd op 23 december 2008.
- United Nations, 'Press conference by special rapporteur on torture', 24 oktober 2008, http://www.un.org/News/briefings/docs/2008/081024_Torture.doc.htm, geraadpleegd op 3 januari 2009.
- US Department of State, 'Remarks by president Bush on the Global War on Terror', *White House Press Release* (Washington D.C. 10 april 2006), <http://www.state.gov/r/pa/ei/wh/rem/64287.htm>, geraadpleegd op 20 december 2008.
- 'Vragen van de vaste commissie voor Defensie over de brief van de minister van Defensie d.d. 5 oktober 2007 inzake de notitie over de richtlijnen die gelden met betrekking tot de behandeling van gedetineerden (31200 X, nr 10)', www.mindef.nl/binaries/beantwoording%2020vragen%20notitie%20behandeling%20gedetineerden_tcm15-79071.pdf, geraadpleegd op 02 januari 2009.
- 'Wet van 7 februari 2002, houdende regels met betrekking tot de inlichtingen- en veiligheidsdiensten alsmede wijziging van enkele wetten (Wet op de inlichtingen- en veiligheidsdiensten 2002), zoals laatstelijk gewijzigd bij de wet van 2 november 2006 (Stb. 2006, 574)', (www.aivd.nl/contents/pages/87474/wetopdeinlichtingen-enveiligheidsdiensten2002_2006_bm2.pdf, geraadpleegd op 02 januari 2009).
- 'Wet van 19 juni 2003, houdende de regels met betrekking tot ernstige schendingen van het internationaal humanitair recht (Wet internationale misdrijven)' (www.wetten.overheid.nl geraadpleegd op 2 januari 2009).
- Secundaire bronnen:*
- Başoğlu, Metin, 'Torture versus other cruel, inhuman, and degrading treatment: is the distinction real or apparent?', *Arch Gen Psychiatry* volume 64 American Medic Association (3 maart 2007) 277-285.
- Bowden, Mark, 'The dark art of interrogation', *Atlantic Magazine* volume 292 (oktober 2003).
- Dinjens, Els, mr. Ruth Kok en mr. Dirk-Jan Laman 'De berechting van oorlogsmisdrijven anno 2008' in: *Militaire Spectator* (jrg.176,) (2008) (3), 170-179.
- Ruys, Tom en Isabelle Heyndrickx, 'Ondervragingstechnieken en het verbod op foltering, onmenselijke en vernederende behandeling: een overzicht van internationale jurisprudentie', *Revue Belge de droit international 2006/1 editiona bruylant, bruxelles*, 99-150.
- Wolfendale, Jessica, 'Training torturers: a critique of the "ticking bomb" argument', *Social Theory and Practice* (april 2006)
- Zizek, Slavoj, 'Biopolitics: between Abu Ghraib and Terri Schiavo', *Artforum Magazine*, december 2005.
- Artikelen en boeken:*
- Ackerman, Spencer, 'CIA largely in the dark on interrogation tactics', *Washington Independent*, 28 januari 2008.
- BBC News, 'US Guantanamo guard kicked Koran', 4 juni 2005.
- Benedetto, Richard, 'Bush defends interrogation practices: we do not torture', *USA Today*, 7 november 2005.
- Bowcott, Owen, 'Torture Trail to September 11', *The*

- London Guardian, 24 januari 2003.
- Brecher, Bob, *Torture and the ticking time bomb* (2007)
- Calabresi, Guido and Philip Bobbit, *Tragic Choices* (1978), in: Oren Gross, 'The prohibition of torture and the limits of law', in: Sanford Levinson, *Torture a Collection*, (Oxford 2004).
- Coates, Ken, 'A season of cruelty', *The Guardian*, 26 maart 2003.
- Cooper, Michael and Marc Santora, 'McCain rebukes Giuliani on waterboarding remark', *New York Times*, 26 oktober 2007.
- Dershowitz, Alan, 'Want to Torture? Get a Warrant', *San Francisco Chronicle*, 22 januari 2002.
- Dershowitz, Alan M., *Why Terrorism works: understanding the threat, responding to the challenge* (New Haven CT 2002).
- Dole, Leonard, 'Obama will close Guantanamo Bay', *The Independent*, 17 november 2008.
- Dubois, Page, *Torture and truth: the new ancient world* (New York 1991).
- Ducheine, P.A.L., *Krijgsmacht, Geweldgebruik & Terreurbestrijding*, (Nijmegen 2008).
- Evans, Rebecca, *Torture: A Human Rights perspective edited by Kenneth Roth and Mindy Worden* (New York 2005).
- Goodman, Aimee, *Professor McCoy exposes the history of CIA interrogation from the cold war to the war on terror* (interview van Alfred McCoy door Amy Goodman in Democracy Now, 17 februari 2006).
- Gourevitch, Philip and Errol Morris, *Standard Operating Procedure* (New York 2008).
- Gur-Arye, Miriam, 'Can the war against terror justify the use of force in interrogations?', in: Sanford Levinson, *Torture: a Collection* (New York 2004) 183-198.
- Hoedeman, Jan, 'Nederlanders folterden Irakezen', *de Volkskrant*, 17 november 2006.
- Inbau, F.E. en J.E. Reid, *Criminal interrogation and confessions* (Baltimore MD 1962).
- Johnston, David, Neil A. Lewis and Douglas Jehl, 'Security nominee gave advice to CIA on torture laws', *New York Times*, 29 januari 2005.
- Karskens, Arnold, 'Vernederd onder Nederlands gezag', *De Pers*, 08 september 2008.
- Krousher, Richard, *Physical Interrogation Techniques* (Port Townsend WA 1985)
- Leahy, Patrick, 'Torture is a crime', (toespraak, 13 maart 2003).
- Mackey, Chris and Greg Miller, *The Interrogators, inside the Secret War against Al Qaeda* (New York 2004).
- Matthews, Richard *The absolute violation: why torture must be prohibited* (Montreal 2008).
- Mazzetti, Mark and Scott Shane, 'After sharp words on CIA, Obama faces delicate task', *New York Times*, 2 december 2008.
- Mazzetti, Mark and William Glaberson, 'Obama issues directive to shut down Guantanamo', *New York Times*, 21 januari 2009.
- Morrow, Lance, 'Necessity or Atrocity?', *New York Times*, 29 januari 2006.
- McCoy, Alfred, *A Question of Torture: CIA Interrogation from the Cold War to the War on Terror* (New York 2006).
- Otterman, Michael, *American torture: from the Cold War to Abu Ghraib and beyond* (Melbourne 2007).
- Pas, Niek, 'De Franse staat versus het Front de Libération Nationale en de Organisation Armée Secrète. Terrorisme tijdens de Algerijnse oorlog', in: Isabelle Duyvesteyn en Beatrice de Graaf (red.) *Terroristen en hun bestrijders* (Amsterdam 2007) 73-88.
- Precht, Tomas, *Home grown terrorism and Islamic radicalisation in Europe, from conversion to terrorism* (Kopenhagen, 1 december 2007).
- Press, Eyal, 'In torture we trust?', *The Nation*, 31 maart 2003.
- Rejali, Dejalus, '5 Myths of Torture and Truth', *Washington Post*, 16 december 2007.
- Rodley, N., *the treatment of prisoners under international law* (2^e editie), (Oxford 1999).
- Roth, Kenneth, 'Who profits most from torture?', *The Independent*, 14 juli 2006.
- Sands, Philippe, *Torture team: Rumsfeld's memo and the betrayal of the American values* (New York 2008).
- Sanger, David E., 'News Analysis: Islamic Fascists? Bush sees a war of ideology', *International Herald Tribune*, 14 augustus 2006.
- Scarry, Elaine, 'Five Errors in the Reasoning of Alan Dershowitz', in: Sanford Levinson, *Torture: a Collection* (Oxford 2004) 281-290.
- Scharff, Joachim, 'Without Torture', *Argosy Magazine*, mei 1950.
- Smith, Katie, *Is torture ever morally acceptable?* (Academic essay, Aberystwyth, 22 december 2007).
- Sontag, Deborah and Ian Fisher, 'The Struggle for Iraq: Interrogations; how Colonel risked his career by menacing detainee and lost', *New York Times*, 27 mei 2004.
- Toliver, Raymond F. and Hans J. Scharff *The interrogator: the story of Hans-Joachim Scharff, Master Interrogator of the Luftwaffe* (Atglen PA 1977).
- Walzer, Michael, 'Political Action: the problem of Dirty Hands', *Philosophy and public affairs* (1973).
- Woodward, Bob, 'Detainee tortured, says US official', *Washington Post*, 14 januari 2009

Noten

- 1 Amnesty International '60 Jaar Universele Verklaring van de Rechten van de Mens: regeringen moeten nu in actie komen', *Jaarboek 2008*, 28 mei 2008.
- 2 United Nations, 'Press conference by special rapporteur on torture', 24 oktober 2008, http://www.un.org/News/briefings/docs/2008/081024_Torture.doc.htm, geraadpleegd op 3 januari 2009.
- 3 Mark Mazzetti and Scott Shane, 'After sharp words on CIA, Obama faces delicate task', *New York Times*, 2 december 2008.
- 4 Mark Mazzetti and William Glaberson, 'Obama issues directive to shut down Guantanamo', *New York Times*, 21 januari 2009.
- 5 'Captured Persons' is de generieke term binnen de NAVO voor alle 'Prisoners of War' en overige gevangenen.
- 6 ISTAR: *Intelligence, Surveillance, Target Acquisition and Reconnaissance*. Het ISTAR-bataljon, sinds 2008 het Joint ISTAR Commando, is een operationele eenheid belast met het verzamelen, verwerken en verspreiden van inlichtingen.
- 7 Kamerstukken II, 2007-08, 31200 X, nr. 10.
- 8 Ministerie van Defensie, *Koninklijke Landmacht Leidraad Inlichtingen LD 5*, (Zwolle 2006) 115. 'Human Intelligence' betreft inlichtingen die zijn afgeleid van door mensen verzamelde en aangeleverde gegevens en informatie.
- 9 N. Rodley, *The treatment of prisoners under international law* (2^e editie), (Oxford 1999), geciteerd in: Tom Ruys en Isabelle Heyndrickx, 'Ondervragingstechnieken en het verbod op foltering, onmenselijke en vernederende behandeling: een overzicht van internationale jurisprudentie', *Revue Belge de droit international 2006/1* editiona bruylant, Bruxelles, 104.
- 10 'Convention Against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment' (New York, 4 februari 1985) artikel 1, <http://untreaty.un.org/english/treatyevent2001/pdf/07e.pdf>, geraadpleegd op 23 december 2008. Nederland heeft dit verdrag eveneens ondertekend. Zie ook: Europees Verdrag ter voorkoming van foltering en onmenselijke of vernederende behandeling of bestraffing, zoals gewijzigd door Protocol 1 en Protocol 2 van 4-11-1993. http://www.minbuza.nl/verdragen/nl/search/treaties/detailspage?verdragld=11238&datasource=/content/verdragen/nl/documents/zoek-verdragen/verdragen_resultaten.xml. De genoemde definitie is een samenvatting. Voor de volledige definitie zie: http://wetten.overheid.nl/BWV0002507/geldigheidsdatum_11-02-2009.
- 11 David Johnston, Neil A. Lewis and Douglas Jehl, 'Security nominee gave advice to CIA on torture laws', *New York Times*, 29 januari 2005.
- 12 B'Tselem, 'The Israeli information center for Human Rights in the occupied territories', *Legislation Allowing the Use of Physical Force and Mental Coercion in Interrogations by the General Security Service* (januari 2000, <http://www.brightonpalestinecampaign.org/pdfs/Articles/Human%20Rights.pdf>, geraadpleegd op 3 januari 2009), 3.
- 13 Ruys en Heyndrickx, 'Ondervragingstechnieken en het verbod op foltering', 104.
- 14 De *American Civil Liberty's Union* heeft drie documenten verkregen en gepubliceerd in het kader van de *Freedom of Information Act*. De memo's zijn voornamelijk geschreven door professor John Woo en ondertekend door Assistant Attorney General Jay Bybee. Een van de memo's is ondertekend door toenmalig CIA-chef George Tenet. Later zijn nog meer memo's en briefwisselingen over ondervragingstechnieken openbaar gemaakt op www.torturingdemocracy.org en www.humanrightsfirst.com. Zie ook: Philippe Sands, *Torture team: Rumsfeld's memo and the betrayal of the American values* (New York 2008).
- 15 Jay S. Bybee, *Memorandum for Alberto R. Gonzales Counsel to the President: Standards of Conduct for Interrogation under 18 U.S.C. §§ 2340-2340A* (Washington D.C., 1 augustus 2002) http://www.humanrightsfirst.org/us_law/etn/gonzales/memos_dir/memo_20020801_JD_%20Gonz.pdf# search=%22bybee%20memo%20pdf%22, geraadpleegd op 29 december 2008. Volgens het Bybee-memo is *Torture*: 'acts inflicting severe pain or suffering, whether mental or physical. [Physical pain] must be equivalent in intensity to the pain accompanying serious physical injury, such as organ failure, impairment of bodily function, or even death. [Mental pain] must result in significant psychological harm of significant duration, e.g., lasting for months or even years'.
- 16 *Waterboarding* is een verhoortechniek waarbij de vastgebonden verhoorde een natte doek over het gezicht krijgt gelegd waarover telkens water wordt uitgegoten. Hierdoor krijgt deze het gevoel te verdrinken.
- 17 Bob Woodward, 'Detainee tortured, says US official', *Washington Post*, 14 januari 2009.
- 18 Ruys en Heyndrickx, 'Ondervragingstechnieken en het verbod op foltering', 135.
- 19 *Ibid.*, 149-150.
- 20 *Ibid.*, 148-149.
- 21 Spencer Ackerman, 'CIA largely in the dark on interrogation tactics', *Washington Independent*, 28 januari 2008.
- 22 'Vragen van de vaste commissie voor Defensie'.
- 23 Overigens zijn deze verdragen formeel niet van toepassing omdat de Nederlandse regering het standpunt heeft dat ze niet betrokken is bij een gewapend conflict. Nederland past de regels wel toe, maar louter op basis van beleid. Zie ook: 'Kamerstukken II 2007-08, 27 925, nr. 287', 121 en P.A.L. Duchaine, *Krijgsmacht, Geweldgebruik & Terreurbestrijding* (Nijmegen 2008), 525, 531.
- 24 United Nations. *Third Geneva Convention*, artikel 17.
- 25 'Vragen van de vaste commissie voor Defensie'.
- 26 Ontleend aan: Kamerstukken II 2007-2008, 31 200 X, nr. 10, p. 2 (en nr. 74): "Deze richtlijnen bepalen onder meer dat alle gevangenen genomen personen minimaal dienen te worden behandeld overeenkomstig de standaarden die gelden voor krijgsgevangenen, ongeacht hun formele status. Dit betekent onder meer dat gedetineerden te allen tijde menslievend moeten worden behandeld en dat marteling en aanranding van de persoonlijke waardigheid, in het bijzonder vernederende en onterende behandeling, niet is toegestaan. Ook mag geen enkele vorm van dwang worden toegepast op de gedetineerden om inlichtingen te verkrijgen. Dit houdt in dat ook bijvoorbeeld water en white noise niet daartoe mogen worden toegepast".
- 27 Bijvoorbeeld: Amnesty International, *Declaration on the role of health professionals in the exposure of torture and ill-treatment* (1996) appendix 3-5, Katie Smith, *Is torture ever morally acceptable?* (Academic essay, Aberystwyth, 22 december 2007) en Rebecca Evans *Torture: A Human Rights perspective* edited by Kenneth Roth and Mindy Worden (New York 2005).
- 28 Alan M. Dershowitz, *Why Terrorism works: understanding the threat, responding to the challenge* (New Haven CT 2002) 131-164 en Michael Walzer 'Political Action: the problem of Dirty Hands', *Philosophy and public affairs* (1973) 160-180.
- 29 Miriam Gur-Arye, 'Can the war against terror justify the use of force in interrogations?', in: Sanford Levinson, *Torture: a Collection* (New York 2004) 183, 190-195.
- 30 Bijvoorbeeld: Slavoj Zizek, 'Biopolitics: between Abu Ghraib and Terri Schiavo', *Artforum Magazine*, december 2005 en George Bush, "There is an enemy that lurks and plots and plans and wants to hurt America again, you bet we will aggressively pursue them", geciteerd in: Richard Benedetto, 'Bush defends interrogation practices: we do not torture', *USA Today*, 7 november 2005.
- 31 Guido Calabresi and Philip Bobbit, *Tragic Choices* (1978) 17, "It is the values accepted by a society as fundamental that mark some choice as tragic",

- geciteerd in: Oren Gross, 'The prohibition of torture and the limits of law', in: Sanford Levinson, *Torture a Collection* (Oxford 2004) 249, 253.
- 32 Gross, 'The prohibition of torture', 229.
- 33 McCoy, *A Question of Torture*, 9.
- 34 Aharon Barak of the Supreme Court of Israel, 'Summary of the judgment concerning the interrogation methods implied by the GSS', (www.aclu.org/torturefoia/released/fbi_4079.pdf, 6 september 1999) 26.
- 35 United Nations *Convention against Torture*, artikel 5 en 30.
- 36 Patrick Leahy, 'Torture is a crime', (toespraak, 13 maart 2003).
- 37 Bijvoorbeeld: Elaine Scarry, 'Five Errors in the Reasoning of Alan Dershowitz', in: Sanford Levinson, *Torture: a Collection* (Oxford 2004) 281-290, Richard Matthews, *The absolute violation: why torture must be prohibited* (Montreal 2008) 68, Jessica Wolfendale, 'Training torturers: a critique of the "ticking bomb" argument', *Social Theory and Practice* (april 2006), Bob Brecher, *Torture and the ticking time bomb* (2007), 38-39 en Eyal Press, 'In torture we trust?', *The Nation*, 31 maart 2003.
- 38 Alan Dershowitz, 'Want to Torture? Get a Warrant', *San Francisco Chronicle*, 22 januari 2002.
- 39 Mark Bowden, 'The dark art of interrogation', *Atlantic Magazine* volume 292 (oktober 2003) 51-76 en Aimee Goodman, *Professor McCoy exposes the history of CIA interrogation from the cold war to the war on terror* (interview van Alfred McCoy door Amy Goodman in Democracy Now, 17 februari 2006).
- 40 Central Intelligence Agency, *Kubark Counterintelligence Interrogation the CIA's 1963 interrogation manual* (1963, reprint 2008) 115, 126 en Aimee Goodman *Professor McCoy*, interview.
- 41 CIA, *Kubark Manual*, 70, 113-119
- 42 Metin Başoğlu, 'Torture versus other cruel, inhuman, and degrading treatment: is the distinction real or apparent?', *Arch Gen Psychiatry* volume 64 American Medic Association (3 maart 2007) 277-285.
- 43 Aimee Goodman, *Professor McCoy*, interview.
- 44 David Petraeus, 'Open letter to the soldiers, sailors, airmen, marines and coast guardsmen serving in Multi-National Force Iraq', (Open brief van Generaal D. Petraeus als militair commandant in Irak, 10 mei 2007), <http://www.centcom.mil/images/petraeusarchive/08-%2010%20may%202007%20%20gen%20petraeus%20letter%20about%20values.pdf>, geraadpleegd op 22 december 2008.
- 45 David E. Sanger, 'News Analysis: Islamic Fascists? Bush sees a war of ideology', *International Herald Tribune*, 14 augustus 2006 en US Department of State, US Department of State, 'Remarks by president Bush on the Global War on Terror', *White House Press Release* (Washington D.C. 10 april 2006), <http://www.state.gov/r/pa/ei/wh/rem/64287.htm>, geraadpleegd op 20 december 2008.
- 46 Chris Mackey and Greg Miller, *The Interrogators, inside the Secret War against Al Qaeda* (New York 2004) 481.
- 47 Joachim Scharff, 'Without Torture', *Argosy Magazine*, mei 1950 en Raymond F. Toliver and Hans J. Scharff *The interrogator: the story of Hans-Joachim Scharff, Master Interrogator of the Luftwaffe* (Atglen PA 1977).
- 48 'Vragen van de vaste commissie voor Defensie'.
- 49 Hoedeman, 'Nederlanders folterden Irakezen'.
- 50 Commissie van toezicht betreffende de inlichtingen- en veiligheidsdiensten 'jaarsverslag 2007 – 2008' (www.ctivd.nl/?jaarsverslagen, geraadpleegd op 3 januari 2009).
- 51 Ibid., 167.
- 52 *Tactical Questioning* (TQ) is een vorm van ondervragen die 'te velde' wordt uitgevoerd met een tweeledig doel: ten eerste het selecteren van CPERS op waarde om in aanmerking te komen voor verdere ondervraging door hogere echelons; ten tweede het onttrekken van informatie die van invloed kan zijn op de lopende actie. Deze informatie is tactisch van aard en heeft een beperkte 'houdbaarheid'.
- 53 Interview van de auteur met een Amerikaanse militair van de Special Forces (om veiligheidsredenen anoniem), Afghanistan, 2008.
- 54 Tim Dugan, geciteerd in: Philip Gourevitch and Errol Morris, *Standard Operating Procedure* (New York 2008) 204, Lance Morrow, 'Necessity or Atrocity?', *New York Times*, 29 januari 2006, John McCain geciteerd in: Michael Cooper and Marc Santora, 'McCain rebukes Giuliani on waterboarding remark', *New York Times*, 26 oktober 2007 en Ken Coates, 'A season of cruelty', *The Guardian*, 26 maart 2003.
- 55 Opinie van de auteur op basis van tientallen gesprekken met (internationale) ondervragers in de periode 2003 tot en met 2006, Chris Mackey, Greg Miller, *Interrogators*, 477.
- 56 Richard Krousher, *Physical Interrogation Techniques* (Port Townsend WA 1985) 2 en Dejalus Rejali, '5 Myths of Torture and Truth', *Washington Post*, 16 december 2007.
- 57 Deborah Sontag and Ian Fisher, 'The Struggle for Iraq: Interrogations; how Colonel risked his career by menacing detainee and lost', *New York Times*, 27 mei 2004.
- 58 Ibid.
- 59 Bowden, 'The Dark Art of Interrogation'.
- 60 B'Tselem, *Legislation Allowing the Use of Physical Force*, 35-35, 57-59 en Press E. 'In torture we trust'.
- 61 B'Tselem, *Legislation Allowing the Use of Physical Force*, 34 en Kenneth Roth, 'Who profits most from torture?', *The Independent*, 14 juli 2006.
- 62 Mackey and Miller, *Interrogators* 282-289, 470-472.
- 63 Aimee Goodman, *Professor McCoy*, interview.
- 64 Matthews, *The absolute violation*, 133.
- 66 Michael Otterman, *American torture: from the Cold War to Abu Ghraib and beyond* (Melbourne 2007) 13, Tomas Precht, *Home grown terrorism and Islamic radicalisation in Europe, from conversion to terrorism* (Kopenhagen, 1 december 2007) 50-52.
- 66 BBC News, 'US Guantanamo guard kicked Koran', 4 juni 2005.
- 67 Hafiz Abu Sa'eda, geciteerd in: Owen Bowcott, 'Torture Trail to September 11', *The London Guardian*, 24 januari 2003 en geciteerd in: Eyal Press, 'In torture we trust'.
- 68 Matthews, *The absolute violation*, 136.
- 69 Ibid. 134 en Niek Pas, 'De Franse staat versus het Front de Libération Nationale en de Organisation Armée Secrète. Terrorisme tijdens de Algerijnse oorlog', in: Isabelle Duyvesteyn en Beatrice de Graaf (red.) *Terroristen en hun bestrijders* (Amsterdam 2007) 73-88.
- 70 De Somalië-affaire vond plaats in de jaren negentig en begon met de mishandeling van een Somalische jongen door Canadese troepen in 1993. Uiteindelijk leidde de affaire tot nationaal protest in Canada, verlies van moreel in het Canadese leger en de ontbinding van Canada's elite-eenheid, het *Canadian Airborne Regiment*, in 1995.
- 71 Bijvoorbeeld: Arnold Karskens, 'Vernederd onder Nederlands gezag', *De Pers*, 8 september 2008.
- 72 John A. Nagl, David H. Petraeus, James F. Amos and Sarah Sewall, *The U.S. Army/Marine Corps Counterinsurgency Field Manual*, (Chicago 2007) 9, 11-12.
- 73 Office of the Press Secretary, 'President Bush welcomes Canadian Prime Minister to White House' (30 april 2004, <http://www.whitehouse.gov/news/releases/2004/04/20040430-2.html>, geraadpleegd op 16 januari 2009).
- 74 Mark Bowden, 'Dark art of interrogation', "To a field commander in a combat zone, the life of an uncooperative enemy captive weighs very lightly against the lives of his own men. There are very few who, faced with a reluctant captive, would not in certain circumstances reach for the alligator clips, or something else".